

Podplukovník JUDr. Miroslav Veverka,
major MUDr. Zdeněk Heinzl,
PhDr. Naďa Janoušková

Koncepce

základního psychologického výběru branců*)

NEDOSTATKY DOSAVIDNÍHO SYSTÉMU SHROMAŽDOVÁNÍ INFORMACÍ O OSOBNÍM PROFILU BRANCŮ

Jeden z úkolů, před nímž stojí vojenská psychologie v armádě, je psychologický výběr. Jeho cílem je optimální rozmístění kádrů s ohledem na jejich předpoklady, depistáž jedinců k vojenské službě nevhodných a zabezpečení předpokladů k vytváření efektivních vojenských kolektivů. Tím přispívá psychologický výběr k racionálnímu systému výcviku a ke snižování mimořádných událostí.

Důležitým aspektem výběrové problematiky v armádě je základní psychologický výběr branců. Je vymezen tím, jakým způsobem shromažďovat potřebné údaje o osobním profilu branců. Tradiční formou, již se získají zprávy o osobnosti a chování budoucího vojáka, jsou zprávy

různých institucí, v našich podmínkách posudky národních výborů, ředitelství škol, zprávy z podniků, od státních orgánů apod. Je notoricky známou skutečností, že přes léta trvající snahu zlepšit úroveň podávaných zpráv, získávané informace nevyhovují potřebě kvalitního obvodního a rozmísťovacího řízení. Situace je zvláště nesnadná ve velkých městech a v nových sídlišťích s převládající anonymitou populačních aglomerací. Daný jedinec nebývá v místě zpravidla dostatečně znám, neboť pracuje a tráví volný čas v jiných částech města. Se stoupající koncentrací obyvatelstva do měst stále přibývají mladí lidé, o nichž orgány lidosprávy mohou s těžší podstatou určitější informace okresním vojenským správám. Tato tendence bude zřejmě pokračovat i nadále, jak ukazuje přehled osídlení obyvatelstva v ČSSR za posledních 45 let [tabulka 1].

Podíl obyvatelstva v malých obcích klesá; čím větší je městská aglomerace, tím rychlejší tempo koncentrace obyva-

*) Zkrácený text příspěvku, předneseného na 12. sjezdu vojenských psychiatrů 4–5. května 1987 v Lubochni.

ROK	Procento bydlících v obcích o počtu obyvatel:			
	do 2000	2001 – 5000	5001 – 50 000	nad 50 000
1921	56,9 %	16,0 %	17,9 %	9,2 %
1930	52,6 %	16,9 %	18,9 %	11,6 %
1950	48,7 %	14,2 %	20,2 %	16,9 %
1957	46,0 %	14,9 %	20,6 %	18,5 %
1965	39,7 %	16,8 %	23,1 %	20,4 %

telstva prokazuje. Dostupná čísla se týkají všech věkových kategorií. V souvislosti se známým odlivem mladých lidí z venkova je možné předpokládat, že tendence ke koncentrování mladých lidí předvojenského věku do velkých sídlištních aglomerací je ještě výraznější, než ukazují uvedená čísla.

Nejen ve městech, ale také na vesnicích, kde žije vysoký podíl obyvatelstva, dojíždějícího za prací do města, není informovanost místních orgánů dobrá. K tomu přistupují složité osobní vztahy, které mnohdy brání podat o branči zcela objektivní posudek. Přičteme-li k tomu časté měnění pobytu a pracovní migraci těch mladých lidí, o nichž bychom právě vzhledem k určitým závadám v chování potřebovali určitější a podrobnější informace, vezmeme-li v úvahu, že posudky jsou psány z hlediska různých životních zkušeností pisatelů, že se neřídí stejnými obsahovými hledisky, že jsou deformovány subjektivními vlivy, že obsahují řadu neúplných údajů, bývají zpracovávány formálně a stereotypně, a že nežádá ani po urgencích nejsou zpracovávány vůbec, pak je zřejmé, že tento pramen poznávání branců již dnes nevyhovuje stoupajícím požadavkům armády a s postupem doby bude stačit čím dál tím méně.

ZÁKLADNÍ PSYCHOLOGICKÝ VÝBĚR V ZAHRANIČNÍCH ARMÁDÁCH

Tradiční způsob získávání poznatků o branči není vhodný z hlediska metodologického, ani neodpovídá současným možnostem uplatňování vědeckých poznatků při získávání dat, predikujících všeobecnou vhodnost k vojenské službě. Tato otázka je řešena v soudobých armádách pomocí aplikace psychologických vyšetřovacích postupů. Ze stručných informací o základním psychologickém výběru bran-

ců v zahraničních armádách uvádíme některé údaje.

V USA jsou používány testy konvenčního psychologicko-psychiatrického síta, které validně předpovídají, zda branc do 6 měsíců v činné službě selže či nikoliv. Za tím účelem jsou prováděny rozsáhlé výzkumy ve snaze určit selhání v adaptaci na nové podmínky vojenské služby. Někteří autoři použili míry delikvence jako kritéria a škál přizpůsobení, které rozlišovaly mezi brančí trestanými či propuštěnými z psychiatrických důvodů pro charakterové a osobnostní poruchy a skupinami kontrolními. S podobnými cíli jsou vytvářeny kombinace anamnestických údajů, výsledků ve zkouškách schopností a škál možné delikvence aplikované u uvězněných narušovatelů vojenské kázně, jejichž výsledky aplikované na kontrolní skupiny ukazovaly celkem dobrou predikci. Co se týče schopností testů používaných v rámci základního výběru, jsou aplikovány testy, vyvinuté společně všemi složkami armády za účelem výkonů základního vojenského výcviku, které se pak diferenčně hodnotí, kombinují a doplňují speciálními testy (např. Armed Forces Qualification Test - AFQT). V USA byl také vyřešen problém simulací za použití zvláštního testovacího klíče.

Ve Francii je výběr na úrovni odvodních komisí, kde pracují čtyři skupiny pod vedením vyššího důstojníka zbraní:

- skupina administrativní, která řeší materiální problémy života odvedenců;
- zdravotnická, která kategorizuje brance podle výsledků vyšetření,
- psychologická, provádějící psychologické zkoušky branců,
- orientační, jež má integrující funkci; zpracovává materiály zdravotnické a psychologické skupiny a organizuje pohovory s brančí.

V NSR používají 4 série testů se 17 zkušebními metodami za účelem zjišťo-

vání vhodnosti brance k předvídanému vojenskému zařazení.

V Maďarské lidové armádě se používá většího množství zkoušek aplikovaných na odhalení branců, podezřelých z debilnosti, jakožto metodiky masového psychiatrického vyšetření, které mají za účel depistáž ještě před nástupem vojenské služby a další obsáhlejší baterie metod, které umožňují z hlediska výše intelektu přihlídnout k výběru do poddůstojnických škol.

V ostatních armádách, pokud jsme informováni, se psychologický výběr spíše orientuje na speciální vojenské funkce (Švýcarsko, Rumunsko, Polsko, SSSR a další).

ZÁKLADNÍ A SPECIÁLNÍ VÝBĚR

Je zřejmé, že základní psychologický výběr je předpokladem ekonomického a účelného speciálního výběru k jednotlivým vojenským profesím. Děláme-li speciální výběr ze základního, musíme náročnými metodami zbytečně vyšetřovat i jedince, kteří by odpadli již při všeobecném výběru. Musíme také prakticky aplikovat některé všeobecné techniky, které by bylo možné přesunout na stupeň všeobecného výběru a při specializovaném výběru na ně již jen navazovat. Při všeobecném výběru by se složitý a náročný speciální výběr zekonomizoval a kontingenty pro specializovaný výběr by už splňovaly předpoklady základní psychické způsobilosti z hlediska vhodnosti k vojenské službě všeobecně. Tito jedinci by kromě toho mohli být vybíráni z celé populace branců a nikoliv jako dosud jen z dílčích přidělených kontingentů. Cílem by tedy měl být dvouetážový výběr v armádě: na prvním stupni základní výběr, jímž by prošli všichni branci, na druhém stupni výběr specializovaný, jímž by procházeli kandidáti některých speciálních profesí.

Všeobecný psychologický výběr by umožnil v celé nastupující populaci branců vytypovat jedince po psychické stránce nevhodné k vojenské službě, především osoby s pronikavě sníženou sociální adaptabilitou. Skutečnost, že v naší armádě neexistuje všeobecný výběr, vede k tomu, že povoláme do armády i nevhodné jedince, a to z toho prostého důvodu, že je v současném odvodním řízení nedokážeme vytypovat. Upozorní nás teprve trestná činnost, jiná mimořádná událost nebo projevy jiné maladaptace jedince. Ty pak bývají teprve podnětem k přezkumnému řízení a ke zjištění, že jde o jedince podle platných předpisů neschopného vojenské služby v době míru.

Nemůže být sporu o tom, že realizace všeobecného psychologického výběru by mohla znamenat znatelný krok vpřed při řešení řady chronických problémů armády, otázkami nekázně a mimořádných událostí počínaje a nedostatkem vhodných kandidátů určitých profesí konče.

VÝPOČETNÍ TECHNIKA V PSYCHOLOGICKÉM VÝBĚRU

Lákavá myšlenka všeobecného psychologického výběru přináší ovšem mnoho otázek. Snad největší z nich je požadavek každoročního vyšetření ohromného množství lidí — prakticky celé mužské populace jednoho ročníku narození. Představa, že by tento úkol plnily početné štáby kvalifikovaných psychologů a psychiatrů, jako tomu je v některých kapitalistických armádách, je samozřejmě nereálná. Na druhé straně je možné, že by úzký štáb kvalifikovaných odborníků vypracoval standardní testové metodiky, které by mohli masově aplikovat zacvičení a vyškolení asistenti - aktivisté. Každoročně se opakující interpretace ohromného množství sejmutých testů by pak již byla záležitostí samočinného počítače, který by tento úkol řešil s maximální objektivitou, rychlostí a hospodárností.

Tuto myšlenku začal již realizovat interdisciplinární tým HPS, který dlouhodobě zkoumá problematiku recidivistů a morálně narušených vojáků. V týmu jsou odborníci z oboru práva, kriminologie, psychiatrie, psychologie, sociologie, z oboru výpočetní techniky aj. Na základě předběžné analýzy byl tým nucen přistoupit k vypracování objektivních standardních psychologických pomůcek, které by z celého konglomerátu složitých faktorů určujících stav nekázně a trestné činnosti v armádě zachycovaly vliv významných osobnostních charakteristik, které se podílejí na tendenci protisociálního jednání. Tak vznikl sociologický dotazník (Modrý test) a psychologický test (Zelený test), které podle dosavadních předběžných výsledků zřetelně diferencují mezi neukázněnými vojáky na jedné straně a vzornými vojáky na straně druhé. Předpokládáme, že po ověření a standardizaci by tyto pomůcky mohly být základem při konstrukci všeobecného psychologického výběru. Pomůcky jsou přizpůsobeny hromadnému snímání a jsou vyhodnocovány na samočinném počítači EPOS I.

Interdisciplinární tým se tak z úkolu hledat nové a účinnější formy boje s hrubou nekázní a trestnou činností dostal k myšlence základního psychologického

kého výběru, v němž spatřuje dosud nevyužitou a přitom reálnou cestu k vědeckému předcházení poruchových jevů v armádním organismu.

TESTOVÁ BATERIE ZÁKLADNÍHO VÝBĚRU

Ve své dnešní podobě jsou metody základního výběru zaměřeny na zjišťování dvou základních parametrů osobnosti vojáka — všeobecné inteligence a stupně společenské adaptace (resp. maladaptace).

Ke zjišťování všeobecné inteligence byla vybrána **Cattellova C. F. škála**, která má několik výhod:

1. Test lze uplatnit v rozdílném kulturním a sociálním prostředí — patří k jednomu z nejlepších testů, které jsou oproštěny od příměsí kulturních a výchovných vlivů. Je používán bez významných rozdílů v Americe, Anglii, Francii, Itálii, ale také v Austrálii, Japonsku, Indii, Kongu.

2. Výsledky testu zůstávají konstantní i průběhem doby, což vždy neplatí o tradičních testech inteligence, které bývají závislé na úrovni vzdělání. Je to tím, že test C. F. měří především tzv. obecnou inteligenci, z převážné části vrozenou. Proto při opakovaném měření dosahuje tento test stejných výsledků (koeficient spolehlivosti pro test — retest a koeficient konsistence pro dílčí části testu vykazují hodnotu od 0,70 až 0,92).

3. Nejdůležitější charakteristikou každého testu je tzv. validita. Údaje o validitě testu nás informují o tom, co test vlastně měří a v jak velkém rozsahu měřenou vlastnost zachycuje. Test C. F. měří právě obecnou inteligenci (general ability), jež se projevuje ve všech rozumových činnostech. Jednotlivé části testu jsou vysoko syceny tímto faktorem (Thurstonův faktor 2. řádu obecné schopnosti či Spearmanovo „g“). Udávaná korelace činí 0,53 až 0,99.

4. Test je ekonomický — lze jej upotřebit jako skupinový test, trvá celkem 20 minut, lze s ním lehce manipulovat, vyčíslení je snadné a uzpůsobené ke strojné početnímu vyhodnocování.

K měření druhého parametru bylo nutné potřebné pomůcky nejprve vyvinout, neboť žádné z dosažitelných pomůcek nevyhovovaly našim potřebám.

Zelený test je určen ke zjišťování těch rysů osobnosti, které podle zahraničních výzkumů mají úzký vztah k delikvenci. Při této příležitosti se tým opíral o práce amerických kriminologů manželů Glueckových, anglického psychologa Eysencka a o výzkumy řady badatelů v USA, kteří se pokoušeli o využití Minnesotského dotaz-

níku v kriminologickém výzkumu. Do současné verze Zeleného testu bylo pojato 200 položek, týkajících se různých kategorií — psychopatických a neurotických rysů, extraverze a hypomanie, sugestibility, paranoidních rysů, antisociálních a dalších znaků, které byly podle dostupných prací ve zvýšené míře zjišťovány u mladých delikventů. Více než polovina položek je přitom původních. Respondent má za úkol tříditi kartičky podle kategorií „spíše souhlasí“, „spíše nesouhlasí“ a „těžko říci“. Skutečnost, že respondent nic nepíše a jen manipuluje s kartičkami, podle zkušeností značně zvyšuje přitažlivost testu pro pokusnou osobu. Sejmutí testu trvá v dnešní podobě 30–50 minut. Po statistické analýze se dá počítat s jeho zkrácením.

Cílem **Modrého testu** je zjišťovat sociální faktory, které spoluvytvářejí osobnost mladého člověka, a které jsou příznačné pro pozdější sklony k delikvenci. Výchoziskem i zde byla práce zahraničních kriminologů, především manželů Glueckových, jakož i kriminologický výzkum jednoho z členů týmu v letech 1964–1965. V současné podobě obsahuje Modrý test 59 otázek, které se vztahují k vývojově sociálním aspektům osobnosti (dětství, rodinné prostředí, trávení volného času, různé příznaky sociální maladaptace, některé psychiatrické významné faktory a další znaky, u nichž byla dosavadními výzkumy zjištěna zvýšená frekvence v delikventní populaci). Modrý test má formu sešitu s postupně krácenými stranami, do něhož se zasouvá vyměnitelná vložka k vyznačování odpovědí. Jeho sejmutí trvá 15–25 minut.

Obě tyto pomůcky jsou v české, slovenské a maďarské verzi.

Oba testy byly nejprve aplikovány u reprezentativního vzorku 500 vojáků, odsouzených k nepodmíněným trestům pro trestné činy spáchané během vojenské služby a u protikladného souboru 500 ukázných vojáků u jednotek Pohraniční stráže. Z informačního rozpětí mezi rozdílnými četnostmi jednotlivých položek v obou souborech jsou na samočinném počítači řešeny složité výpočty. Již dnešní dílčí výsledky ukazují, že tímto způsobem bude možné dělat depistáž jedinců se zvýšenou pravděpodobností neukázného chování.

ORGANIZAČNÍ KONCEPCE ZÁKLADNÍHO VÝBĚRU

Zkušenosti z dosavadního výzkumu, v jehož průběhu byly testy snímány zatím u 1800 osob, současně umožňují učinit si

představu o možné organizaci všeobecného psychologického výběru v rámci odvodního řízení. V odvodním řízení, které dnes probíhá vždy na podzim, prakticky rok před nástupem vojenské základní služby, jsou při shromažďování bránců vhodné podmínky k hromadné aplikaci všech tří zmíněných testových pomůcek. V rámci výzkumu bylo bez obtíží pracováno se skupinami 30–50 respondentů, což by bylo možné i při odvozech.

Celé snímání, počínaje úvodním slovem a konče odchodem posledního respondenta, nepřesáhne dobu dvou hodin. Snímání by mohli řídit podle standardní metodiky zaškolení důstojníci OVS, kteří by předem prošli několikaletým školením a praktickým zácvikem, s důrazem na přesné dodržování testových instrukcí a na udržení standardní testové atmosféry. Po sejmutí testů by jejich úkol končil shromážděním záznamových archů a jejich odesláním do nejbližší vojenské strojné početní stanice.

V této situaci by údaje ze záznamových archů byly přeneseny na děrné štítky. Odtud by pak byly vyděrované štítky hromadně odeslány k centrálnímu zpracování do početního střediska. Tam by štítky byly vloženy do samočinného počítače. Interpretace testů na počítači je velmi rychlá — v rámci výzkumu byly individuální výsledky Zeleného testu u 1000 jedinců včetně několika stupnic spolehlivosti vypočteny a vytištěny za necelých 9 minut.

Jestliže by byly předem na daný termín rezervovány kapacity strojné početní stanice a čas počítače, nebylo by nereálné očekávat vyhodnocení testů do 14 dnů od jejich sejmutí. S mnohaměsíčním předstihem před nástupním termínem by tak okresní vojenské správy měly k dispozici výsledky psychologického šetření. Výsledky z počítače spolu s metodickými směrnicemi by jim usnadnily rozhodovací proces a přispěly by ke zkvalitnění rozmísťovacího řízení. Poznatky získané v základním psychologickém vyšetření by současně usnadnily diferencovaný výchovný přístup během vojenské služby.

PROBLEMATIKA SPOLEHLIVOSTI TESTOVÝCH VÝSLEDKŮ

Vzhledem ke specifickému určení testových pomůcek nelze u kritické části populace generálně očekávat spolupráci, ale spíše naopak. Proto je v týmu věnována velká pozornost tomu, aby samočinný po-

čítač mohl automaticky označit jedince, jejichž testové výsledky jsou nevěrohodné.

U testu inteligence se počítá s odhalováním osob, simulujících snížený stupeň inteligence. Princip, na němž je tento postup založen, je v psychologii již vyřešen.

U Zeleného testu jsou v běhu výpočetní práce ke stanovení šesti stupnic spolehlivosti. Jestliže se respondent snažil vyhýbat se jednoznačným odpovědím „ano — ne“ a odevzdal zvýšené množství neutrálních odpovědí („těžko říci“), projeví se to u něho vysokým Q-skórem, který signalizuje, že výsledek testu je nevěrohodný. Na principu logických rozporů je založen R-skór. Jestliže respondent v jedné části testu něco tvrdí a v druhé to popírá, projeví se to zvýšením tohoto skóru. R-skór zachycuje osoby, které kritickým otázkám nerozuměly, na odpovědi se nesusoustředily, nebo třídily položky mechanicky a nedbale. Podobnou funkci má také F-skór, který je však založen na jiném principu. Přihlíží se v něm k odpovědím, které se v populaci vyskytují jen velmi zřídka. Zvýšený počet málo pravděpodobných odpovědí signalizuje, že něco není v pořádku. L-skór zachycuje jedince, kteří k testu přistoupili se zvýšenou snahou jevit se příznivě. Jedna z otázek L-skóru např. zní: „Občas se rád zasměji neslušnému vtipu“. Odpověli-li respondenti záporně, je v tomto „lžiskóru“ zatížen trestným bodem. Příliš vysoký počet odpovědí tohoto druhu na podobné otázky signalizuje sníženou věrohodnost testových výsledků. L-skór je tedy vybudován na rozporu mezi ideálními, konvenčními společenskými požadavky na jedince, a běžnou skutečností.

Dále se vyvíjí skór k vyčlenění osob, podezřelých ze simulace (z předstírání neexistujících příznaků). Východiskem je experiment, při němž dříve otestovaný výběrový soubor ukázněných vojáků prováděl retest v uměle navozené situaci, intenzivně vybízející k simulaci. Posledním v této řadě je skór určený k vyčlenění morálně narušených osob, podezřelých z disimulace (ze zatajování postojů a názorů, které mohou vést k negativnímu hodnocení respondenta). Vyvíjí se na podkladě podobného experimentu, v němž část delikventů prováděla retest v uměle navozené situaci, intenzivně vybízející k disimulaci.

U Modrého testu, který vesměs obsahuje údaje objektivně ověřitelné, se nasbírá ještě další možnost prověrky uváděných údajů objektivními zprávami od státních a společenských orgánů, resp. od rodičů, které by sloužily automatické kontrole.

PERSPEKTIVY DALŠÍHO POSTUPU

Základní výběr nám tedy nepodá a nemůže podat obraz o všech jedincích, ale jen o určitém, i když vysokém procentu zkoumané populace. U jedinců, kteří byli vyloučeni pro vysoké skóry nespolehlivosti, stejně tak i pro sporné případy, vznikne potřeba speciálního individuálního vyšetření, které by již řídili psychologové, resp. psychiatři. Nasazení výpočetní techniky do základního psychologického výběru by omezilo intervenci psychologa a psychiatra na skutečně nezbytné případy a na rozsah, který je v dnešní perspektivě reálný.

Je dnes ještě předčasné hovořit o dalších etapách hrubého síta. Jeho projekt je však připravován tak, aby umožňoval nasazení moderní výpočetní techniky i na další oblasti odvodního řízení. Optimální a ekonomické by bylo perspektivní uplatnění vícerozměrného systému, kdy na základě výsledků psychologického vyšetření

i dalších údajů by bylo možné dislokovat brance podle psychologických požadavků základních vojenských odborností i podle tabulkových kvót u jednotlivých útvarů.

Údaje vstupující do počítače a počítačem vyhodnocované by mohly být již dnes rozšířeny o antropometrická a zdravotnická data, což by m. j. zabezpečovalo v krátké době souhrnný přehled nejen o psychologických předpokladech, ale též o zdravotním stavu povolanců. Navíc by bylo možné získat i další souhrnné údaje, například požadavky na rozměry výstroje. Odtud pak už je plynulá cesta ke stále komplexnější automatizaci v jednotlivých fázích výběru a zařazování branců, ovšem za maximálního využívání strojně početní techniky.

Tato cesta, která se může zdát v dnešních podmínkách utopická, je reálná a odpovídá celosvětovému trendu. Počáteční náklady by znamenaly nevyčíslitelnou úsporu v budoucích letech a měly by značný vliv na všechny oblasti života armády.